Fıkıh çerçevesinde Endelüs Fiziksel

Şehirciliği ve Mimarisi

H.92-172/M.710-788

Hazırlayan

Khalid EMAM ABUSHNAP

Özet:

Endelüs İslam Medeniyeti 800 yıl yaşamıştır. Emeviler döneminde Endelüs üç bölümden oluşmuştur. Birincisi İspanya, İkincisi Portekiz ve Üçüncüsü ise güney Fransa. H.92/M.710 yılında Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad İspanya ve Portekiz'i fethetmiştir.(İkisine birlikte Iyberya adası) denilmektedir. Abdürrahman Gafiki ise H.112-114/M.730-732 güney Farnsa'yı fethetmiştir. Ama maalesef Balatül-Şüheda "Büvetih" savaşında H.114/M.730'da şehit olmuştur. Bu makalede H.92-172/M.710-788 Endelüs Fiziksel şehirciliği Fıkhı ile ilgili bilgi vereceğiz. Çünkü bu erken İslamiyet şehirciliği hakkında Müslüman araştırmacılar çok az araştırma yapmışlardır. Yapılan araştırmalarda daha çok Batılı araştırmacılara dayanır. O yüzden bu makale önemlidir.

الملخص:

لقد دامت الحضارة الإسلامية في الأندلس ثمانية قرون؛ وكانت الأندلس في العصر الأموي مقسمة إلى ثلاثة أقسام رئيسة؛ هي الأندلس الجنوبي "أسبانيا" وأندلس البرتقال الغربي " البرتغال" والأندلس الشمالي جنوب ووسط غالة "فرنسا حاليًا". في عام 92هـ/710م قام القائد موسي بن نصير الأموي وتلميذه النجيب طارق بن زياد الأموي البربري العربي بفتح الجزيرة الأيبرية. في الفترة من 112-114هـ/730-732م قام والي الأندلس عبدالرحمن الغافقي بفتح فرنسا؛ إلا أنه مع الأسف لم يستطع الوصول إلى باريس؛ إذ استشهد هو وجيشه في عام 14هـ/732م في معركة بلاط الشهداء "بواتيه"؛ وبذلك توقفت حدود الدولة الإسلامية إلى هذا الحد؛ ولم تعبر حدود وسط فرنسا؛ في هذا المقال سنتناول بالدراسة تخطيط الفقه العمراني المبكر للمدن الأندلسية في الفترة الممتدة من سنة 92-172هـ/710-788م. لأن هذه الفترة المبكرة دراسات التخطيط العمراني الأندلسي فيها قليلة جدًا. ويندر من الباحثين المسلمين الذين تناولوها بالبحث والدراسة؛ وفي الأغلب كانت هذه الدراسات تكتب في هذا الموضوع الهام والشائك بأسلوب المستشرقين. ومن هنا كانت أهمية هذا المقال، والله ولي التوفيق.

Anahtar Kelimeler:

(Antropoloji- Iyberya, Endelüs, İspanya ve Portekiz kelimelerinin anlamları- İslam Fethi- Endelüs İslam Şehirciliğinin Farklılıkları, İslami yapı türü).

Giriş:

İslam fıkhı çerçevesinde Erken Endelüs şehirciliği ve mimarisi çok önemlidir. Bu konuda **Tutili'nin kitabı:** Müellif İsa b. Musa Tutili H.386/M.996 Endelüs'ün Tutili şehri ulemasındandır. Maliki bir alimdir. **"El Cidar"** isimli "cepheler" eserini Maliki fıkhına göre yazmıştır. Endelüs'teki cephe mimarisini anlatır.[1] Bu eser bu konu hakkında bulduğumuz ikinci büyük eserdir. Birinci eser **Riyazül Kasımin kitabı;** Edirne kadısı Ekami "Lavantacı" Mehmet efendi'nin telif ettiği değerli bir eserdir. Bu eser İslam mimari ve şehircilik fıkhı ile ilgili bize ulaşan son yazma eserdir.[2]

Tutili'nin kitabı vesilesiyle erken İslamiyet döneminde Endelüs şehirciliği ve mimarisi ile ilgili kavramlar oluşmuştur. Elimizde Endelüs tarihi kaynakları çoktur. Fakat erken Endelüs şehircilği ve mimarisi

---

[1]Müellifin kitaptaki üslubu şöyledir; Kitabını 51 bölümde tamamlamıştır. Her bir bölüm binalar ve müştemilatı hakkındadır. Bölümlere başlarken: Elkada fi keza yani... konusundaki hükümleri, iki ortaklı evlerin hükümleri, iki ortaklı kuyuların hükümleri, Sabat ile ilgili hükümler, kapıların açılması ile ilgili hükümler, komşunun güneşini ve havasını kesen binaların hükümleri, ortak duvarlar, avlular, yollar ile ilgili hükümler evlerin damlarındaki güvercinlikler ve kuşluklar, arı kovanları ve kümeslerle ilgili hükümler... ifadesi ile başlanır bu şekilde 51 bölüm anlatılmıştır. Kitabın iki ayrı baskısı mevcut olup, Riyad ve Ribat baskılarıdır. Ribat baskısında mimari terimler izah edilmiştir. Riyad baskısında ise dört ayrı yazma eser mukayase edilerek resimler ve ayrıntılı fihrist ile kitap okuyucuların daha çok faydalanmalarına imkan sağlamıştır; Tuliti; **Kitabül Cidar "Cepheler",** inceleyen İbrahim el Feyzi, Riyad, 1996, s.73, 74.

[2] Müellif H.1136/M1723 yılında vefat etmiş, hanefi bir alimdir. Sultan IV. Mehmet H.1058-1099/M.1648-1687 döneminden Sultan III. Ahmet H.1115-1145/M.1703-1732 dönemine kadar uzun bir süre Edirne kadılığı yapmış, Arap dilini çok iyi bilen bir alimdir. "Riyazül Kasımin" isimli eserini kendi el yazısıyla yazmıştır. Halen bu nusha İstanbul Süleymaniye kütüphanesindedir. Kitabın orüjnali 346 varak, Mikrofilim ise her sayfada 2 sayfa olmak üzere 173 sayfadır. Bu yazma eser konusu ile ilgili İbn-i Rami elmaliki'nin ve Fertesai el Harici'nin eserlerinden sonra hacim olarak hanefi mezhebindeki en büyük eserdir: Riyazül kasımin İslam kültür merkezi "İriska" tarafından Cezayirli Pr. Dr. Mustafa Hamuş'a incelettirilmiş ve ıstılahları güncellenmiştir. M.2000 yılında Ankara'da aynı merkez tarafından Arapça olarak basılmıştır. Maalesef Türkçe'ye tercüme edilmemiştir. Eserde 12 çizim bulunmaktadır. Bu çizimler bina ve yol krokilerinden oluşmaktadır. Bu şekillerin birisinde duvarların düzgünlüğünü kontrol için kullanılan Gönye resmi görülür, Ekami Mehmet efendi, **Riyazül Kasımin,** yazma eser, Süleymaniye kütüphanesi, No:1096, İstanbul, varek:5,6; Araştırmacı.

hakkında Arapça'da az kaynakça bulunur. Fakat Portekiz ve İspanyol kaynakları çoktur. İspanyalı Basilyu Babon, **Imaratül Müdün ve Husun el Endelusiyye"Endelüs şehirleri ve kalelerinin mimarisi"**isimli eserinde şöyle der: **"İslam şehirciliği Fas ve Endelüs'te coğrafi şartlar yüzünden ayrı malzemeler kullanılsada şekil bakımından aynıdır. Çünkü zaman ve mekan değişse bile hareket noktası İslam Şeriatıdır."[1],** Bu sebeple bu makaleyi yazdık. Belki gelecek zamanda bu makale vasıtasıyla erken Endelüs şehirciliği ve mimarisinin kapısı açılır.

Antropoloji:

İslamiyet'ten önce Iyberya'da antropoloji "İnsan unsuru" şöyledir:

1. Orta Iyberya adasında İşpan milleti yaşamıştır. Onlar nereden gelmişler?! Bu soruya cevap yoktur. Hepsi tahmine dayanmaktadır.[2]

2. Kuzey Iyberya'da İfrinceler yaşamıştır. İfrinceler (İngiltre ve Fransa)'den gelmişlerdir.

3. Doğu Iyberya adasında Yunanlılar yaşamıştır. Büyük İskender döneminde Yunanlılar oraya göçmüşlerdir. Çünkü büyük İskender Iyberya adasını işgal etmiştir.

4. Güney ve Batı Iyberya adasına Berberler, Kuzey Afrika'dan gelmişler.

5. Vandallar Almanya'dan Iyberya adasına göçmüşler. İskender döneminden sonra onlar oraya gelmişlerdir.

6. Kartacanlılar Alaa Kartacani ile Kartacanliler ordusu Iyberya adasını işgal etmişler. Bu sebeple bazı tarihçiler şöyle diyorlar: **"Iyberya**

---

[1] Basilyu Babon, **Imaratül Müdün ve Husun el Endelusiyye** "**Endelüs şehirleri ve kalelerinin mimarisi",** mütercim Ali İbrahim ve Mehmet Hamza, Kahire, 2005, C:1, s.21,22.

[2] Abdül-Muhsin Ramazan diyor ki: " Iyberya adasının adı Iyberya ırkından gelmiş. Iyberya adasına isken edilmiş ilk millet Iyberyalılar. Fakat bu ırk hakkında elimizde tam olarak doğru bilgi yoktur"; Abdül-Muhsin Ramazan, **el-Hurubul Selibiyye Fi el-Endelüs,** Kahire, 2001, s.1-10.

adasında ilk göç İslamiyet'ten önce Araplar'dan "Kartacanliler'den" gelmiştir".

7. Rumlar Iyberya adasını işgal etmişler. M.305 yılında Rum impratorluğu iki impratorluğa ayrılmıştır. Batı ve doğu Roma imparatorluğu olmuştur. Bunun için Iyberya adası Batı imparatorluğuna dahil olmuştur.[1]

8. Gotikliler M.479 yılında Iyberya adasını işgal etmişler. Çünkü M.479 yılında Alman çingene kabileleri Batı Rum impratorluğunun başkentini işgal etmişler. Yani Roma şehri işgal edilmiştir. Batı Rum imparatorluğu yıkıldıktan sonra Gotikler Iyberya adasını işgal etmiştir. "Gotikliler Vandal ve Cirmanlardandır".[2]

9. M.6.y.y.'da Bizanslar Kuzey Afrika ve Iyberya adasını İşgal etmişler. M.7.y.y.'da Gotikler Iyberya adasında tekrar bağmızlıklarını kazanmışlardır. Çünkü bu tarihte Bizanslar ile Farslılar arasında savaş olmuş. Farslılar savaşı kazanmışlar.[3] Gotikler için bu savaş büyük bir fırsat olmuştur. Bu Bizanslar ile Farslılar şavaşı hakkında Allah c.c. Kur'an-ı kerimde şöyle buyurdu: **"Elif-Lâm-Mîm, Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde (ölü denizinin yanında) yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir.**" Rum suresi 1-5. Ayetler.

---

[1] Mehmet Abdu Hatemleh, **Iyberya kable mecia el-Arap el-Müslimin,** Ürdün, Amman, 1996, s.6, 7; Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi,** Ankara, 2012, s.37.
[2] Mehmet Hatemleh, a.g.e., s.7.
[3] Halit İmam, **el-Zahira Fi Mahasil Mimarül İslami Fi Ardıl Ceziretül-Endelüsiye,** Kahire, 2008, s.6.

10. Müslümanlar Tarık b. Ziyad ile Iyberya'ya geçerek fethetmişler. Bu fetih Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik döneminde olmuştur.[1]

Endelüs adının anlamı nereden gelmiştir?

Endelüs, Vandal kelimesinden gelmiştir. Çünkü Endelüs'ün eski adı Vandalüs idi. İşpan "İspan" terimi hakkında çok tartışma olmuştur.

İşpan kelimesi eski İspanyollardan gelmiş, Ama elimizde bir delil yoktur. İşpanlar Iyberya ortasına nereden gelmiştir? Bilinmiyor? Çünkü bu millet hakkında delil ve bilgi yoktur. Ancak yeni İspanyolların uydurma tarih rivayetlerinde bilgiler vardır. Gerçi Iyberya ortasında eski mimari eserler vardır, fakat haraptır. Bunun için İspanyol oryantalistlere göre: **"Iyberya içinde ilk önce İspanyollar yaşamıştı. Bu sebeple İşpan adı oradan gelmiş"** Tabii ki bu bir delil değildir.[2] Çünkü 2008 yılında Iyberya ortasında bulunan kitabe taşları üzerinde kenanoğullarından Alaa Kartacani adı bulunmaktadır. Bu kitabe eski Arapçadır. Alaa Kartacani, Iyberya geçerek Roma ile savaşmış. Bu kitabenin üzerinde bir ad bulunur. Bu **İspan** adıdır. İspan Kenan dili "eski Aramice'de" Tavşanların yuvaları demektir. O yüzden İşpan kelimesi Arapça dilinden gelmiştir. Iyberya adasında tarih kaynakça Arap Kartacanli devleti "Kenan ve Kahtan oğulları" ile ilgili şu bilgiyi verir. M.Ö.535-205 arası Kartacanliler devleti egemenlik olarak Iyberya adasında devam etmiştir. [3]

Yunanlılar ayni kelime'yi kullanmıştır; Ama büyük İskender, Kartacanliler gelmeden önce Iyberya adasını işgal etmiştir. Burada soru işareti var?! Nasıl bu isim eski Arapça dilinden gelmiş? Bu sorunun

---

[1] Halit İmam, **el-Mücez Fi el-Tarihül-Siyasi vel Hadari Li Biledül-Mağrib vel Endelüs H.22-897/M.643-1492,** Kahire, 2013, s.12, 99.

[2] Tahir Mekki, **Dirasat Endelüsiyye Fi el-Eadap vel Tarih vel Felsefe,** Kahire, 1987, s.9.

[3] Suriye cuhuriyetinin tarihçisi Bahcet el-Kubeyisi, Kahire'deki Arap Arkeoloji derniğinde M.2008 yılında Alaa Kartacani kitabesini göstermiştir; Mehmet Hatemleh, a.g.e., s.155-159, 161-165.

cevabı şöyledir: **" Ispan kelimesini daha önce Grekler kullanmışlar. Çünkü o zamanda Kenanoğulları Şam ülkelerinde Iyberya adası için İspanya adını kullanıyorlarmış. İskender, Şam ülkelerini işgal ettikten sonra Iyberya adasını işgal etmiştir. Bu sebeple onlar "Grekler" İşpan kelimesini kullanmıştır; Ancak Arapça ile eski Yunanca arasında fark vardır. "S" Arapça ile "İspan"; "Ş" Yunanca ile "İşpan" kullanılmıştır".**[1] Araştırmamıza göre bu bilgi doğrudur.

Bunlardan bir netice çıkartıyoruz. Şöyleki: **"Müslümanlar Iyberya adası için Vandalüs Latince bir kelimeyi Arapçalaştırarak kullanmışlardır. Endelüs olmuştur. Endelüs yıkıldıktan sonra Liyonlar ve Kaştalılar İspanya ve Portekiz kelimelerini kullanmışlardır. Portekiz kelimesi Arapça ile "Potakal" kelimesi demektir. Çünkü "Kaf-ق" harfi Arapça ile "Gh-غ" harfi Latince ile okunmuştur".**[2] O yüzden şu anda İspanyollar ve Portekizliler Iyberya adası için Arapça isimler kullanıyorlar.

Müslümanların Iyberya'yı Fethi:

Bu fetih Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik dönemine aittir. Tabiinden Musa b. Nusayr'ın öğrencisi Tarık b. Ziyad ve arkadaşı Tarif Iyberya adasını H.92/M.710'da fethetmişlerdir.[3] İslamiyet gelmeden önce Endelüs'teki Hristiyan itikadı, Eryus itikadıdır.[4] Iyberya adasının İslam

---

[1] Tahir Mekki, a.g.e., s.9, 20.

[2] Carto M. del Rivero, **la moneda Arabigo-espando** , Madrid , 1933, p.4

[3] Mehmet Özdemir, a.g.e., s.52; Mahmud Şekir, **Emevi dönemi,** C:4, s.250.

[4] Mehmet Hatemleh, a.g.e., s.225; Genel olarak bu itikat şöyledir: "Allah ilah, Allah'tan başka ilah yoktur. Hz. İsa (a.s.) bir peygamberdir. Hz. İsa (a.s.) vesilesiyle Allah ile konuşabiliriz. Hz. İsa (a.s.) Allah'ın oğludur; Eryus itikadına göre oğul vasıta demektir. Yani Allah'ın çocuğu değildir. Allah halk ile konuşmaz. Çünkü Allah'ın sıfatlarında eksiklik yoktur. Bu sebeple Allah ile nakıs sıfatları olanlar konuşamaz. O yüzden Allah bir vasıtayı yaratır. Bu vasıta Hz. İsa (a.s.)'dır. Hz. İsa (a.s.)'ın Allah'a göre sıfatı eksiktir, Fakat halka göre Hz. İsa (a.s.)'ın sıfatları tamdır. Hz. İsa (a.s.) semaya gittikten sonra Allah bize başka vasıtayı gönderecektir"; Dava komite,

gelmeden önce genel olarak nüfusu 4.000.000'dur. Yani Tarık b. Ziyad döneminde Iyberya adasında dört milyon nüfus yaşamıştır. Genel halk çiftçiler ve işçilerden oluşmuştur. Müslümanlar Endelüs'ü fethettikten sonra Iyberyalılar Endelüs'ten kaçmamışlardır.[1] Iyberyalılara göre İslam itikadı ile Eryus itikadı biribirine yakındır. O yüzden İslam itikadı ve İslam sistemi yardımı ile Iyberya adasında İslam kolayca yayılmıştır.

H.138/M.755 yılında Emevi Emiri Abdürrahman Dahil döneminde Endelüslülerin %50'si Müslüman olmuşlardır. Bu sebeple Abdürrahman Dahil döneminde genel İslam ordusu Endelüslülerden oluşmuştur. 100,000 asker Müslüman Iyberyalılardandır. H.316/M.928 yılında Abdürrahman Nasır "III. Abdürrahman" döneminde Iyberyalıların %75'i İslam'a inanmışlardır.[2] (Şek:1)

Musa b. Nusayr, Tarık b. Ziyad, Tarif, Abdülaziz b. Musa b. Nusayr Müslüman askerlerden 15 bin asker ile Iyberya adasını fethetmişlerdir. Bu 15 bin askerin %60'ı Berberlerdendir. On beş bin Müslüman asker ile dört milyon gayrimüslim nüfus İslam ve dil yardımı ile Endelüs Arap ülkesi oluşmuştur. İslamiyet'ten önce resmi bir dil yoktur. Genel olarak Iyberyalılar ayrı ayrı konuşmuşlardır. İslamiyet'ten önce Endelüs'te 7 tane dil ve lehçe varmış. Aramice, Eski Latince, eski Yununca, eski Fransızca, Berberi lehçesi ve Vandal lehçesi "eski Almanca" varmış.

Tarihül Mesihiye Min Tevhit ile el-Teslis, Katar, Duhe, 2015, s.8; Mehmet Hatemleh, a.g.e., s.184.

[1] Halit İmam, **el-Zahira Fi Mahasil Mimarül İslami,** s.10,11; Tahir Mekki vd, **Endelüs Safahat Müşrıka,** Kuveyt, 2004; s.8; Mahmud Şekir, a.g.e., C:4, s.250; Ali Muhammed Sallabi, İslam Tarihi Ansiklopedisi, C:1, Kahire, 2006, s.279.

[2] Halit İmam, **el-Mücez Fi el-Tarihül-Siyasi vel Hadari Li Biledül-Mağrib vel Endelüs,** s.68, 93, 94, 105, 106, 125, 166, 170, 171.

İslamiyet’ten sonra tek dil Arapça olmuştur. H.98/M.716 yılında genel olarak halk Arapça ile konuşmuşlardır.[1]

Endelüs Fethinden sonraki dönemler:

Vilayet “eyalet” H.92-132/M.710-749, İmaret “özel bir devlet” H.138-272/M.755-885, Batı Emevi hilafeliği H.316-422/M.928-1030 Mülükül-Tavaif “ Emirlikler dönemi H.422-483/M.1030-1090; sanki Anadolu Beylikleri dönemi gibi”, Murabıtılar H.483-539/M.1090-1144, Müvahhidiler H.539-668/M.1090-1269 dönemleri ve İkinci Emirlikler ve Beni Nasr dönemleri H.668-897/M.1269-1492 sonra günümüze kadar Haçlı sömürge dönemi. [2] (Şek:2)

Abdürrahman Dahil’in “H.138-172/M.755-788” İcraatları:

1.si Endelüslülerden ordu kurmuştur.

2.si Eğitim İslami ve Arapça ile olmuştur.

3.sü Tek devlet, tek millet, sen ben yok.

Bu şekilde Araplar, Berberler ve Iyberyalılar tek bayrak altında toplanmıştır. Hepsi aynı haklara sahip olmuştur. Bunun için O Avrupalılara karşı savaşları kazanmıştır. 10 yıl tahtta kalmış. İfrinceliler ve gizli Yahudi hareketleri iç Endelüs’te Abdürrahman Dahil döneminde 25 tane isyan yapmışlar. O bütün kafir isyancıları yok etmiştir. Maalesef İsyan hareketleri erken İslam şehirciliğine zarar vermiştir. Bu erken Endelüs İslam şehirciliğinden günümüzde İspanya Kralı I.Havan Karlus o dönemde yapılan saraylarda kalmaktadır. Bu saray’ın bir bölümü Abdürrahman Dahil dönemine aittir.[3]

---

[1] Mehmet Hatemleh, a.g.e., s. 187, 193; Halit İmam, **el-Mücez Fi el-Tarihül-Siyasi vel Hadari,** s.167.

[2] Halit İmam, **el-Mücez Fi el-Tarihül-Siyasi vel Hadari Li Biledül-Mağrib vel Endelüs,** s.239, 275, 300, 301.

[3] Von Jek, **el-fennül-Arabi Fi İspanya ve Sakaliye “İspanya ve Sicilya ülkelerinde Arap sanatları”,** tercüme Ahmet Eltahir Elmekki, Kahire, 1980, s.21,22; Halit İmam, **el-Mücez Fi el-Tarihül-Siyasi vel Hadari,** s.163,164.

Endelüs İslam Şehirlerinin İsimleri:

1. Fetih şehri “Tarık b. Ziyad şehri”.

2. Tarif şehri.

3. el-Ceziretül-Hadra “Yeşil ada”.

4. el-Meriye şehri Batı Emevi “Endelüs” halifesi III.Abdürrahaman Nasır dönemine aittir. Abdürrahman Nasır bu şehri H.335/M.946 yılında inşa ettirmiştir.[1]

5. Salim şehri, Madrid’in kuzeydoğu tarafındadır.

6. Gırnata şehri.

7. el-Bira şehri “kuyular şehri”.

8. Kurtuba şehri, İslamiyet döneminde Endelüs’ün başkentidir. Batı Kurtuba şehrinde İmam İbn-i Hazım doğmuştur.

9. Toledo İslamiyet’ten önce Endelüs’ün başkenti’dir. Toledo Endelüs’ün merkezindedir.

10. Belensiye şehri.

11. Malka şehri.

12. Barselona şehri.

13. Eşbone “Lizbon” şehri, günümüzde Portekiz’in başkentidir.

14. İspilya “Sevilla” şehri.

15. Montaliş şehri.

16. Şatiba şehri, bu şehirde İmam Şatibi doğmuştur.

17. Bace şehri.

18. Rinda şehri.

19. Miyorka şehri.

20. Sırkosta şehri.

---

[1] Hüseyin Mü’nis, **Atlas Tarihül-İslam,** Kahire, 1998, s.259.

21. Batliyos şehri.

22. Magrit "Madrid" şehrini, Emevi Emir I.Mehmet b. Abdürrahman inşa ettirmiştir. (Res:4)

23. Sirgiyos "zaragosa" şehri vb.[1]

Genel olarak bu döneme ait duvarlar, bazı kaleler, kitabeler, yazma eserler, sütunlar, Payandalar, Ayaklar, el sanatları, mescitler, ulu camiler, mozaikler, duvar resimleri ve saraylar bulunmaktadır.[2]

Endelüs Şehirciliğinin Farklılıkları:

İslam Endelüs şehirciliği dini, siyasi, coğrafi, sosyal, İklimsel sebepleri vb'den etkilendi. Makdisi Endelüs şehirciliği ile ilgili diyor ki: **"Endelüs fetihedildikten sonra Iyberya adasında 40 şehir dağlar ve tepelerin üzerinde inşa edilmiştir. Kesinlikle Endelüs şehirciliğinde Haçlı savaşları sebebiyle Endelüs şehirleri yüksek alanlarda kurulmuş olmalıdır."[3]** Endelüs şehirciliğinde Haçlı savaşları göründüğü için Endülüs Şehirleri ya dağ yada tepelerin üzerinde inşa edilmiştir. Bu sebeple günümüzde bazı Endelüs şehirlerinin surları kalmıştır.

Endelüs şehirciliğinde İslam şehircilik fıkhı kurallarına bakabiliriz. Ama Endelüs'teki genel mimari fıkhının kuralları Maliki fıkhından gelmiştir. İslam şehirciliğinin temellerinde beş şart vardır. İslam şehirciliğinde bu şartlar görülmese, O zaman bu şehir İslam fıkhının kuralları ile inşa edilmemiştir. Bu sebeple **Nekita Alesif** bir grub oryantalist ile beraber yaptığı araştırmaya **"Elmedinetül İslamiyye" İslam şehri** adını vermiştir. Bu eserin **Nekita Alesif'e** ait olan bölümünde İslam şehirciliği ile İslam fıkhı arasındaki alaka anlatılır. **Nekita Alesif** yaptığı çalışmada şu sonuca ulaşmıştır. İslam fakihleri bir şehir kurulurken öncekile şehrin kurulduğu mekanın korunmaya ve gelişmeye müsait bir mekan olması ve İslam dininde **"Mekasıduşşeria"** olarak bilinen İslamın emir ve yasaklarının hikmetleri diyebileceğimiz; **""Dini muhafaza, Aklı muhafaza, Nefsi muhafaza, Malı muhafaza ve Irzı muhafaza"** kurallarının temininin gerçekleşmesi esas alınmıştır ve şehirler bu

---

[1] Hüseyin Mü'nis, a.g.e., s.259.

[2] Muhammed Abdüllah Anan, **Tarihü devletil-İslam Fi el-Endelüs,** C:8, Kahire, 2001, s.14-16.

[3] Şekip Arslan, **el-Hilelül Sündüsiye Fil Asar el-Endelüsiye**, C:1, Beyrut, 1997, s.29.

kurallara göre planlanmıştır.[1] Bu sebeple Toledo'nun saray kalesi inşa edilmiştir vb. (Res:1)

Ama Endelüs şehirciliğinde diğer bir Fıkhın tesiri görülür. Bu fıkıh Zahir'i fıkhıdır. Bu fıkhın özel tesiri Kurtuba şehirciliğinde görülür.[2] Zahir'i fıkhının şehirciliği ve mimari kuralları ile ilgili daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu konu açılsa, Batı Emevi Kurtuba'nın başkentinin şehirciliği hakkında daha çok bilgi elde edilir. Endelüs şehirciliği genel olarak fıkıh kurallarından ayrılmadı. Çünkü İslam şehirciliğinin fıkhında iki temel bulunur. Birincisi genel temeller.[3] İkincisi ise özel temeller. Çevre tesir ettiği için "iklim" inşaat faaliyetlerinde malzemeler ve plan aynı olmuyor. [4]

Büyük Kale şehirler (iç kale- iç kent) :

İç kale; olmayan kalelere iç kale eklemiş, yeni yerleşim yerlerinin yanına kaleler kurmuşlar ve bu kalelerin gelirini yakın köylerden sağlamışlardır. Endelüslüler güçlü kalelerde aileleri ile beraber kalmaya başlamış ve kale-kent öğesi de böylece gelmiştir. Bu mimari sistemi Kuzey Endelüs bölgelerinde bulunur.[5]

Kasaba sistemi: Bu sistem İslamiyetten sonra Emevi ve Abbasi sarayından gelmiş. Çünkü bu dönemde saray bütün devlet işlerinin yürütüldüğü idare merkezidir[6]. Batı Emeviler döneminde Endelüs'te kurulan zehra kasabasında şehir merkezinde yönetim birimleri aileleri ile

---

[1] Nekita Alisef ve arkadaşları,**Elmedinatül İslamiyye"İslam şehri"**, mütercim Ahmet Taleb, Paris, 1939, s.98; Kilani Ahmid Salih, **Makasıdül Şeria inde İmam Gazalı,** Libya, Trablus, 2009, s.98, 137, 156, 167, 175.

[2] İmam ibn Hazım Zahir'i mimari fetvaları vasıtasıyla Kurtubalılar evleri ve şehirciliğini düzeltti; İbn Hazım, **el-Muhalla bil asar**, inceleyen Abdülgaffar Süleyman, C:6, Beyrut, 2003, s.423-428, 430,431,441,442.

[3] Genel temellerin örneği; cami, mescit, Darüşşifa, Kale, surlar vb., Özel temel; araştırmacı görüşü.

[4] Örnek; soğuk iklimin bölgelerindeki dini yapılarında kapalı avlu, harim ve açık avlu bulunmaktadır. Endelüs ve Anadolu bölgeleri gibi. Lakin sıcak iklim bölgelerinde yapılarında açık avlu ve harim sistemi bulunmayabilir. Mısır gibi. araştırmacı görüşü.

[5] Örnek; Eyyüb kalelerine, Serakusta, ve Vadil-Hacar "Taş vadisi" şehirlerine bakılır; Araştırmacı.

[6] Yılmaz Can,**"H.I-III/M.VII-IX.y.y. İslam şehri"**, bu makale 1991 yılında tamamladığım **"İslam şehirlerinin H.I-III./M.VII-IX. y.y. Fiziki Yapısı"** konulu doktora tezimin özeti niteliğindedir, s.113.

beraber yaşar ve kasaba etrafında kasabayı korumak amaçlı askeri birlikler bulunurdu.[1] (Şek:3)

İslam şehirlerinin yapı (türleri) grupları:

Batılı araştırmacılar diyorlar ki: " İslam şehirlerinde İslam mimarileri dört bölümdür. **Birincisi:** Dini mimari; **ikincisi** Sivil mimari; **üçüncüsü** Askeri mimari; **dördüncüsü** ise mezarlık mimarileri"; Ama Fakihler diyorlarki:" Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in sünnetine göre islam mimarisi'nin dört bölümü vardır. İlk olarak **Elbina-ül-vacib**. Yani zorunlu binalar . Zorunlu binalar yoksa, İslam şehri yoktur. Eğer zorunlu binalar varsa. İslam şehri vardır. Zorunlu binalar yani; Kaleler, Surlar, Camiler, Çöp toplama merkezleri, Köprüler,Yollar, Su kanalları ve sedler...vb. İkinci olarak **mendup binalar** –muhabir binalar- yani minareler, Kapalı çarşılar ve iktisad kurumları . üçüncü olarak **helal binalar– mubah binalar**- yani; sivil kişiler bu binalardan faydalanırlar. Helal binalar yani; Evler, Hastaneler, Dükkanlar, Mezarlar, Resmi kurumlar, Anayollar ve Bahçeler. Dördüncüsü ise **Haram binalar – mahzurlu binalar**- .Haram binalar yani; Kiliseler, Meyhaneler, Dans evleri, kerhaneler vb".[2] bu mimari fıkhın uygulanmışı Endelüs şehirleri ve diğer İslam şehirlerinde görülür.

İslam Endelüs yol şebekeleri:

İslam öncesi Yunan şehir tipinde Antik Yunan yol şebekeleri dikey ve yatay yollar olup mahalleler bu şekilde kurulmuş ve ibadethanenin şehrin

---

[1] Vafa Mehmet Sahab, "Endelüs Arap şehirciliği", Tarih bölümü, **Edebiyat dergisi,** sayı.101, Anber, Irak, s.197-198; Mahmut Kaya, " Medinetüzzehra", **İslam ansiklopedisi,** Diyanet vakfı matbaasında basılmış, C.28, İstanbul, 2003, s. 320, 321; Yılmaz Can, a.g.m., s.113.

[2] Halit Azab, **İslam şehirleri ve mirası,** Kahire, Mısır, 2009, s. 27; Mustafa Ahmet ibn Hamuş, **Osmanlı Cezayir mimari fikhı sicilleri H. 956-1246/M. 1549-1830,** Cezayir,2009, s.s. 61,62.

neresinde olduğu çok önemli değilken[1], İslami Endelüs döneminde yol şebekleri labirent sisteminde dağılmaktadır. Cadde ve sokaklar genellikle dar olup cadde ve sokakların kenarları binaların cepheleriyle değil, üzerinde sadece bir dış kapının yer aldığı avlu duvarlarıyla belirlenmiştir. Cadde ve sokaklar arasında belirgin bir hiyerarşi mevcuttur. Yolun genişliği, hizmet ettiği grubun büyüklüğüne küçüklüğüne paralel olarak değişmektedir. Genişlik belirli bir cadde ve sokak için de değişkendir. Yani bir caddenin bazı yerleri dar, bazı yerleri geniş tutulmuştur. Pek çok İslam şehrinde cadde ve sokaklar üzerinde yer yer girişi kontrol eden kapılara rastlanılmaktadır[2]. Yani anayol, caddeler sisteminin adı sivil İslam şehri emniyeti veya **güvenli İslami sivil şehir** modelidir. [3]

---

[1] Celal Esad Arseven, **Şehircilik,** İstanbul, 1937, s. 15,105,106, 111,112; Mehmet Osman, **Elmedinetül İslamiyye "İslam şehri",** Kuveyt kültür bakanlığı matbaasında basılmıştır, 1988s. 155,156; Yılmaz Can; a.g.m.; s.110.

[2] Yılmaz Can, a.g.m., s.116,117.

[3] Mehmet Osman, , a.g.e., s.101,102; Anayol, kasabatül uzma yani ana caddedir. Tarik ana yolun yarısı genişliğinde ana yola paralel yollar. Ama Tarik sokaktan daha geniş " cadde". Sokak Tariklere ulaşan ara yollar. Sokak ana cadde ve caddeden daha dar; Derp, Atfe ve Haraları sokaklara bağlayan yollar. Hara, Derp ile Atfeyi bağlayan yol. Atfe en son yerleşim mekanı olup geniş ailelerin oturdu mekanlar. Hara ve Atfelerde pazar yeri, bakkal, kahvehane vb. yasaktır. Derplerde ise küçük çaplı ticari kurumlar bulunur. Sokaklarda hayat biraz daha sosyaldir. İslam derp renkleri İslam şehirciliğinde yapılan planlarda her birimin, her unsurun bir hedefi bir görevi vardır. Bunların barzıları ilk bakışta anlaşılır, bazıları ise çok incelik içeren biraz düşününce anlaşılan ayrıntılardır. Örneğin Kahire'de Derplerin renkleri farklı farklıdır. Derbülesfar "sarı derp", Derbülahmer "kırmızı derp" vb. Memluklu dönemine ait derplerdir. Bakara suresi 69. Ayette sarı rengin bakanları mutlu ettiği belirtilir. Renklerin insan pskolojisi üzerindeki etkileri bilimsel olarakta kabul edilmektedir; Allah c.c. şöyle buyurdu: "(Onlar) dediler ki: "Bizim için Rabbine dua et , onun rengi nedir, bize açıklasın." (Musa a.s) dedi ki: "Muhakkak ki O (Allah) buyuruyor ki, o mutlaka görenlerin hoşuna gidecek parlak **sarı** renkte bir inektir." **Bakara suresi, (69);** Halit İmam; **El tahtıtul umrani limedineti Meknes ve asar Mevla İsmail biha H.1083-1140/M.1672-1727"el-Mevlâ İsmâîl el-Alevî'nin İnşa Ettiği Fas'ın Meknes Şehri'nin Mimari Planlaması ve Mimari Eserleri"**; (Ayn Şems üniversitesi yayınlanmamış, yüksek lisans tezi), 2012, s. 112-119.

Bu konuda Hadis-i Şerifler var[1]. **Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurdu: "Yolda ihtilafa düştüğünüzde genişliğini yedi zira (3.82 m.) yapınız".**[2] Bu genişlik küçük sokak içindir. **İbn-i Kinane'nin peygamberimiz (s.a.v.)'den rivayet ettiğine göre peygamberimiz**, **şöyle buyurmuştur: " En geniş şekilde yüklenmiş deve kervanı yollardan geçerken binalara zarar vermeyecek ve aynı şekilde binalarda, geçen kervana zarar vermeyecek, yolun genişliği insanların maslahatına bırakılır ve insanlar ihtiyaç duydukları genişlikte yolları yaparlar" .**[3] Bu hadis sebebiyle İslam şehirlerinde yollar; sokaklar, Derpler, haralar, Atfeler şeklinde oluşturulmuştur.

İmam Malik Bu Hadis-i Şeriften **hareketle kendisine yolun genişliği konusunda sorulan bir soruya: "İnsanların yüklü deve kervanları ile beraber geçmelerine yetecek kadar genişlik bırakmaları gerektiğini." Söyledi. İmam Malik** bu fetvayı verirken Hadis-i Şerife ve Hz. Ömer ibn-i Hattabın H.13-23/M.634-644 tarihleri arasında Basra H.14/M.635, Kufe H.17/ M.638, Fustat H.21/M.642 vb. uygulamalarına bakarak konuşmuştur. Mahallelerde ise mescit, Hamam ve Pazar bulunacak. Binalar ile cadde ve sokaklar arasında yükseklik ve genişlik bakımından denge olacak. Bu şekilde sokakların ve caddelerin genişliği sabit olacak hiç kimse "ne halk ne devlet" sokak ve caddelerden arazi işgal edemeyecek[4]. İslamiyet dönemindeki Endelüs şehirciliğinde aynen öyle uygulanmıştır. (Şek:4)

Endelüs şehirlerinin surları:

İbn-i Rebi diyor ki: **"Düşman saldırılarından korunmak için şehirler surlarla çevrilmiştir".** Bu durumda şehir tek bir beden gibidir. Şehrin dışında büyük bir sur bulunur. Bu surlarda, küçük ve merkezi kaleler bulunmaktadır. Sur alanı haric, sur içinde mahalleler yapılır. Bu mahallelerin her biri şehrin meydanına bir kapı ile açılır.

---

[1] İbn-i Rebi, a.g.e., s. 107, 108.

[2] Bu Hadis-i Ahmet ibn-i Hanbel, Müslim, Beyhaki ve İbn-i Mace, Ebu Hureyreden rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde Tirmizide; Bu Hadis için Hasen, Sahih demiştir. Bakınız **Sahihül Camii** Hadis no. 291; Bu Hadis-i **Buhari sahihinde Mezalim ve Dabb kitabında** rivayet etmiştir. Küçük meydanda İhtilaf olduğunda bölümü, Şam, 2002, Hadis no. 234, s. 563; **Müslim, Sahih, Musakat kitabı,** İhtilaf olduğunda yolun genişliği babı, inceleyen Ebi Kuteybe Nazır, Riyad, 2006, C:2, Hadis no.4224, s. 757.

[3] Tutili, **Bina kanunları,** inceleyen Mehmet Elneminci, Fas, Ribat, 1999, s.97.

[4] Halit İmam, a.g.t., s.64, 65.

Mahallelerin her birinde bir mescit aynı zamanda merkez meydanda bir ulu camii vardır. Sur alanını tayin ettikten sonra kalan bölge şehirdir. Ayrıca mahalleler birer kapı ile dış sura açılır. [1]

Dış surlar en kısa surlardır. Dış surlar ile ikinci sur arasında **Faysal** denilen düşmandan gelen taşları yavaşlatmak yada durdurmak için bir mesafe bulunur. Bu mesafeden sonra daha yüksek ikinci bir sur vardır. Aynı şekilde ve aynı amaçla yapılan üçüncü bir sur daha vardır. Ve bu sur daha yüksektir. Bu surlar arasında askerlerin kışlaları bulunur. Üçüncü surunda arkasında mahalleleri koruyan bir iç sur bulunur. İç surdaki mahallelerin bayan yolları “Sabat”[2] dışarıdan görünmemesi için üçüncü sur yüksektir.[3]

Mahalleleri koruyan surun yüksekliği mahalledeki binalarla eşittir. Bu anlattığımız şehrin sur tipine **Berbehane “Faysal”** yani düşman saldırısını kesen sur denir. Örnek; Kurtuba, Toledo, Gırnata, surları gibi.[4] (Res:2,3)

Çarşı ve pazarların ihtiyaca cevap verecek büyüklükte olması. Merkezi Pazar cuma hariç her gün açık olup, bu pazarda halkın ihtiyacına göre farklı şeyler satılır. Örnek haftada bir gün sebze, meyve,...diğer gün giyim eşyası, üçüncü gün kılıç kalkan ve benzeri...şeklinde gün gün farklı şeyler satılır[1]. Bu sistemin örneği Emevi kapalı çarşıları Toledo’da ve Kurtuba şehrindeki pazarda görülür.

---

[1] İbn-i Rebi, a.g.e., s. 108.

[2] Sabat, Doğal olaylardan(yağmur,kar ve...vb) etkilenmeyen iki bina yada iki duvar arasında asılı tavan ile örtülümüş, giriş ve çıkışlarında güvenlik bulunan, Sadece kadınların yürüyerek geçebileceği özel kadın yolları, kesme taş yada seramikler düşenmiş, içmek ve serinlemek için su yolları bulunan güllerin ve çiçeklerin yetiştirilebildiği özel mekanlardır. Meknes şehrinde bir km. Uzunluğunda, Kahire’de en fazla 30 m.lik örnekleri günümüzde görülebilir, Ebu Hamid Elmakdisi Şafii, **Kahire Caddeleri’nin bölümleri,** inceleyen Amal El-Imeri, kahire, Mısır, 1988, s.42; Mehmet Emin ve Leyla İbrahim, **Memluklu vesikalarında mimari terminoloji,** s. 60; Seyyid Abdülaziz Selim, “Mustalahtul imarutul Mağribiyye elendelüsiyye”, **Mısır İslam arştırmaları Enstitüsü,** sayı 1-2, C:5, İspanya, Madrid, 1957, s.249.

[3] Basilyu Babon, a.g.e., C:1, s.531-533.

[4] Şerif Yusuf, **Irak mimarisinin sanat tarihi**, Bağdat, 1982, s.273.

[1] İbn-i Rebi, a.g.e., s. 108.

Ulu cami şehrin kalbinde olacak[2]; Bu şekilde bütün cadde ve sokaklar şehrin büyük meydanındaki ulu cami'de son bulur. Böylece İslam toplumunda caminin birleştirici ve kaynaştırıcı rolü gerçekleşmiş olur. Ayrı ayrı mahallelerdeki kabileler cami'de tanışarak zaman içinde kabile'den aile'ye çevirlir. Daha sonra ümmet olma şuuru hasıl olur.

İslamlaşmış şehirler: İslam öncesi kurulmuş; fakat Müslümanların fethi ile İslami özelliklere sahip olmuş şehirler.[3] Örnek: **Kurtuba, Gırnata, Toledo, Sirgiyos "zaragosa" , İspilya "Sevilla", Eşbone "Lizbon" vb.** (Şek:4, 5), (Res:2,3)

Ehli Kitab Mahalleleri:

Ehli kitab mahalle tayin edilmesi "Hıristiyan ve Yahudi mahallelerinin belirlenmesi"; Kurtuba ve İspilya'deki "Sevilla" Ehli kitap mahalleleri şöyledir: " Şehir merkezine yakın bir yerde kurulan Ehli kitap mahallesinde kısa bir sur bulunur. Çevresinde bir sokak bulunur. Ehli kitab mahalleleri batı Endelüs şehirlerindedir. Müslüman bölgesinin suru daha yüksektir. Ehli kitab'a Müslümanların bölgesinde mahalle kurma izni verilmez, isyan etmelerine ve İslam devletine ihanet etmelerine karşı önlem alınır. Kendi mahallelerindeki pazarlarda kendi dinlerine göre alışveriş yaparlar. Ancak İslam dinine göre haram sayılan; içki, domuz eti ve benzeri ürünleri Müslüman bölgedeki merkezi pazarlara getiremezler Mühtesipler bu durumu denetler(kontrol eder).

Ehli Kitap mahallelerinde ibadet edebilecekleri küçük Mabetler, kiliseler bulunur. Ehli kitap mahallesindeki evler Müslüman bölgedeki evlerden daha yüksek olmaz. Bu mahallelerin içinde ya da çevresinde kendileri için kale yapmalarına müsade edilmez. Müslüman kadı'nın izni olmadan

---

[2] Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şöyle buyurmuştur: **" Cuma namazı, Sabah namazı, Ramazan bayram namazı, Kurban bayram namazı, Ancak şehrin ulu camiinde kılınır".** Bu Hadis-i Şerif , Ebi Bekir Elmervezi, **Cuma ve Fazileti**, Hadis no. 69, Hz. Ali'den rivayet etmiştir. **Sahihi Buhari şerhi Fethülbari,** İbn-i Hacer Akalani, Hadis no. 924; Abdüllah ibn-i Mehmet İbn-i Ebi Şeyba, **Musannef,Babul ahkam,** Katar, 1994, C:2, Hadis no. 545, s. 9; İbn-i Rebi, a.g.e., s.108.

[3] Mehmet Osman, a.g.e., s. 32,38; Yılmaz Can, a.g.m., s.112,113.

Ehli kitap vatandaşlar silah alamazlar. Daha sonraki dönemlerde İspilya "Sevilla", Kurtuba, Gırnata, Toledo, şehrinde olduğu gibi Ehli kitap mahallesinin "Yahudiler" şehir merkezine yakın olmasının önlenemeyen zararları dolayısıyla şehir dışına kurulması ve büyük bir surla Müslüman bölgeden ayrılması şeklinde uygulamalar vardır.[1] Çünkü Haçlı ordusu gelince hemen Haçlılara yardım ederler. Bu sebeple Müslüman bölgelerinden ayrıldı. (Şek:4)

Helezon şehirciliğin sistemi:

Bazı Endelüs şehirleri helezon sistemi ile inşa edilmiştir. Toledo şehri gibi. Toledo şehirciği ile ilgili Endelüslü İbn-i Fadlullah Ömeri ve el-Hümeyri dedilerki: **"Toledo'nun bir uçtan diğer uca mesefesi yürüyerek 50 dk alır… sanki Toledo'nun planı helezon gibidir. O Endelüs'ün ortasındadır. İslamiyet'ten önce Toledo şehri, Endelüs'ün başketi idi".[2]** (Res:2, 3).

Sonuç:

- İslamiyet döneminden önce Endelüs insan unsurları tek bir ırktan gelmemiştir.
- İslamiyet döneminden itibaren son İslam dönemine kadar İslam yardımıyla Endelüs'te tek bir millet, tek bir dil, tek bir medeniyet kurulmuştur.
- Müslümanlar Endelüs fethettikten sonra 40 şehri İslam fıkhının mimari kuralları ile inşa etmişlerdir.
- Müslümanlar Endelüs kelimesini Arapçalaştırarak Iyberya'yı isimlendirmiştir. Ama Avrupalılar İki Arapça kelimesiyle "Portekiz "Portakal" ve İspanya Iyberya'yı isimlendirmişlerdir.
- Endelüs şehircilik fıkhı kurallarında hem Maliki hem de Zahir'i fıkhı kullanılmıştır.

---

[1]Ata Şihate, **Mahtatul el yahud fi el Mağrib fi ahdi elmeriniin vel vattasiin"Meriniliier ve Vatasililer döneminde Fas'taki Yahudi mahallelerinin durumu",** (Afrika arştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kahire üniversitesi, 1997, s.94; Mehmet Al Garaib, **Mucetmaul yahud fi el Mağrib ve el Cazeyir "Fas ve Cazeyr'deki Yahudilerin sosyal hayatı H.2.-8./M.8.-14.y.y. arası sosyal tarih arştırmaları",** (Mehmet Mihzer üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi), Fas, 2001, s.28.

[2] İbn Fadlüllah Ömeri, Mesaluklul Ebsar Fi Memalikil Amser, inceleyen İbrahim Salih, C:2, Birleşik Arap Emirliği, Abu Dabi, 2002, s. 81-85; Muhammed b. Abdülmünim el-Hümeyri, **Sıfatu Ceziratul- Endelüs,** İskenderiye, s.84.

- Endelüs şehirciliği fıkhında iki kural bulunur. Hem genel İslam fıkıh şehirciliği kuralları hem de özel şehirciliğin kuralları. İklim, çevre ve kütür sebebiyle özel Endelüs şehirciliğin kimliği oluşmuştur.
- Endelüs Şehirciliğinin Farklılıkları şöyledir: **" Büyük Kale şehirler (iç kale- iç kent), İslam şehirlerinin yapı (türleri) grupları, İslam Endelüs yol şebekeleri, Endelüs şehirlerinin surları, Ulu cami, Ehli Kitab Mahalleleri, Helezon şehirciliği sistemi"**.

- Yükardaki ifadelerden erken Endelüs şehirciliği hakkında bilgi sahibi olduk.

- **Kaynakça:**

- **Kur'an-I Kerim.**

- **Sünnet:**

- Ebi Bekir Elmervezi, **Cuma ve Fazileti**, Hadis no. 69.
- **Sahihi Buhari şerhi Fethülbari,** İbn-i Hacer Akalani, Hadis no. 924; Abdüllah ibn-i Mehmet İbn-i Ebi Şeyba, **Musannef,Babul ahkam,** Katar, 1994, , Hadis no. 545. 2 cilt.

- Sahihül Camii Hadis no. 291.
- **Müslim, Sahih, Musakat kitabı,** İhtilaf olduğunda yolun genişliği babı, inceleyen Ebi Kuteybe Nazır, Riyad, 2006, Hadis no.4224; 2.cilt.

- **Çağdaş ve Güncel kaynakça:**

- Abdül-Muhsin Ramazan, **el-Hurubul Selibiyye Fi el-Endelüs,** Kahire, 2001.
- Ali Muhammed Sallabi, İslam Tarihi Ansiklopedisi, , Kahire, 2006, 2 cilt.
- Ata Şihate, **Mahtatul el yahud fi el Mağrib fi ahdi elmeriniin vel vattasiin"Meriniliiler ve Vatasililer döneminde Fas'taki Yahudi mahallelerinin durumu",** (Afrika arştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kahire üniversitesi, 1997.
- Bahcet el-Kubeyisi Suriye cuhuriyetinin tarihçisinin konferansı **"Eski Arap Tarihi"** , Arap Arkeoloji derniği, Kahire, M.2008.
- Basilyu Babon, **Imaratül Müdün ve Husun el Endelusiyye** "**Endelüs şehirleri ve kalelerinin mimarisi",** mütercim Ali İbrahim ve Mehmet Hamza, Kahire, 2005, 6 cilt.
- Carto M. del Rivero, **la moneda Arabigo-espando** , Madrid , 1933.
- Celal Esad Arseven, **Şehircilik,** İstanbul, 1937.
- Dava komite, **Tarihül Mesihiye Min Tevhit ile el-Teslis, Katar,** Duhe, 2015.

- Ebu Hamid Elmakdisi Şafii, **Kahire Caddeleri'nin bölümleri,** inceleyen Amal El-Imeri, kahire, Mısır, 1988.
- Ekami Mehmet efendi, **Riyazül Kasımin,** yazma eser, Süleymaniye kütüphanesi, No:1096, İstanbul.
- Halit Azab, **İslam şehirleri ve mirası,** Kahire, Mısır, 2009.
- Halit İmam; **El tahtıtul umrani limedineti Meknes ve asar Mevla İsmail biha H.1083-1140/M.1672-1727"el-Mevlâ İsmâîl el-Alevî'nin İnşa Ettiği Fas'ın Meknes Şehri'nin Mimari Planlaması ve Mimari Eserleri"**; (Ayn Şems üniversitesi yayınlanmamış, yüksek lisans tezi), 2012.
- Halit İmam, **el-Zahira Fi Mahasil Mimarül İslami Fi Ardıl Ceziretül-Endelüsiye,** Kahire, 2008.
- Halit İmam, **el-Mücez Fi el-Tarihül-Siyasi vel Hadari Li Biledül-Mağrib vel Endelüs H.22-897/M.643-1492,** Kahire, 2013.
- Hüseyin Mü'nis, **Atlas Tarihül-İslam,** Kahire, 1998.
- İbn Hazım, **el-Muhalla bil asar**, inceleyen Abdülgaffar Süleyman, Beyrut, 2003, 8 cilt.
- İbn Fadlüllah Ömeri, Mesaluklul Ebsar Fi Memalikil emsar, inceleyen İbrahim Salih, Birleşik Arap Emirliği, Abu Dabi, 2002. 27 cilt.
- Kilani Ahmedi Salih, **Makasıdül Şeria inda İmam Gazalı,** Libya, Trablus, 2009.
- Mehmet Abdu Hatemleh, **Iyberya kable mecia el-Arap el-Müslimin,** Ürdün, Amman, 1996.
- Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi,** Ankara, 2012.
- Mehmet Emin ve Leyla İbrahim, **Memluklu vesikalarında mimari terminoloji.** Kahire, 1990.
- Mehmet Al Garaib, **Muctemaul yahud fi el Mağrib ve el Cazeyir "Fas ve Cazeyr'deki Yahudilerin sosyal hayatı H.2.-8./M.8.-14.y.y. arası sosyal tarih arştırmaları",** (Mehmet Mihzer üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi), Fas, 2001.
- Mehmet Osman,**Elmedinetül İslamiyye "İslam şehri",** Kuveyt kültür bakanlığı matbaasında basılmıştır, 1988.
- Mahmut Kaya, " Medinetüzzehra", **İslam ansiklopedisi,** Diyanet vakfı matbaasında basılmış, C.28, İstanbul, 2003.
- Muhammed Abdüllah Anan, **Tarihü devletil-İslam Fi el-Endelüs,** Kahire, 2001, 6 cilt.
- Mustafa Ahmet ibn Hamuş, **Osmanlı Cezayir mimari fikhı sicilleri H. 956-1246/M. 1549-1830,** Cezayir,2009.
- Muhammed b. Abdülmünim el-Hümeyri, **Sıfatu Ceziratul- Endelüs,** İskenderiye.
- Nekita Alisef ve arkadaşları,**Elmedinatül İslamiyye"İslam şehri"**, mütercim Ahmet Taleb, Paris, 1939.

- Seyyid Abdülaziz Selim, "Mustalahatul imarutul Mağribiyye elendelüsiyye", **Mısır İslam arştırmaları Enstitüsü,** sayı 1-2, C:5, İspanya, Madrid, 1957.
- Şekip Arslan, **el-Hilelül Sündüsiye Fil Asar el-Endelüsiye**, Beyrut, 1997, 3 cilt.
- Şerif Yusuf, **Irak mimarisinin sanat tarihi**, Bağdat, 1982.
- Tahir Mekki, **Dirasat Endelüsiyye Fi el-Eadap vel Tarih vel Felsefe,** Kahire, 1987.
- Tahir Mekki vd, **Endelüs Safahat Müşrıka,** Kuveyt, 2004.
- Tuliti; **Kitabül Cidar "Cepheler",** inceleyen İbrahim el Feyzi, Riyad, 1996.
- Tutili, **Bina kanunları,** inceleyen Mehmet Elneminci, Fas, Ribat, 1999.
- Vafa Mehmet Sahab, "Endelüs Arap şehirciliği", Tarih bölümü, **Edebiyat dergisi,** sayı.101, Irak, Enber.
- Von Jek, **el-fennül-Arabi Fi İspanya ve Sakaliye "İspanya ve Sicilya ülkelerinde Arap sanatları",** tercüme Ahmet Eltahir Elmekki, Kahire, 1980.
- Yılmaz Can, **"H.I-III/M.VII-IX.y.y. İslam şehri"**, bu makale 1991 yılında tamamladığım **"İslam şehirlerinin H.I-III./M.VII-IX. y.y. Fiziki Yapısı"** konulu doktora tezimin özeti niteliğindedir.
- **İnternet Bilimsel Sayfası:**
- http://www.nkfu.com/endulus-emevi-devleti-tarihi/
- https://pt.slideshare.net/profeshispanica/etapas-bsicas-en-la-historia-de-al-andalus?smtNoRedir=1
- http://yallabook.com/blog/show.php
- http://wikimapia.org
- www.ounousa.com/Details/17027
- http://www.wikiwand.com/ar/%D9%85%D8%AF%D8%B1%D9%8A%D8%AF
- http://www.alamy.com/stock-photo

(Şek:1) İslam Dönemi Endelüs Haritasıdır.[1]

(Şek:2) Endelüs'ün Fetih döneminden itibaren işgal dönemine kadar haritası.[2]

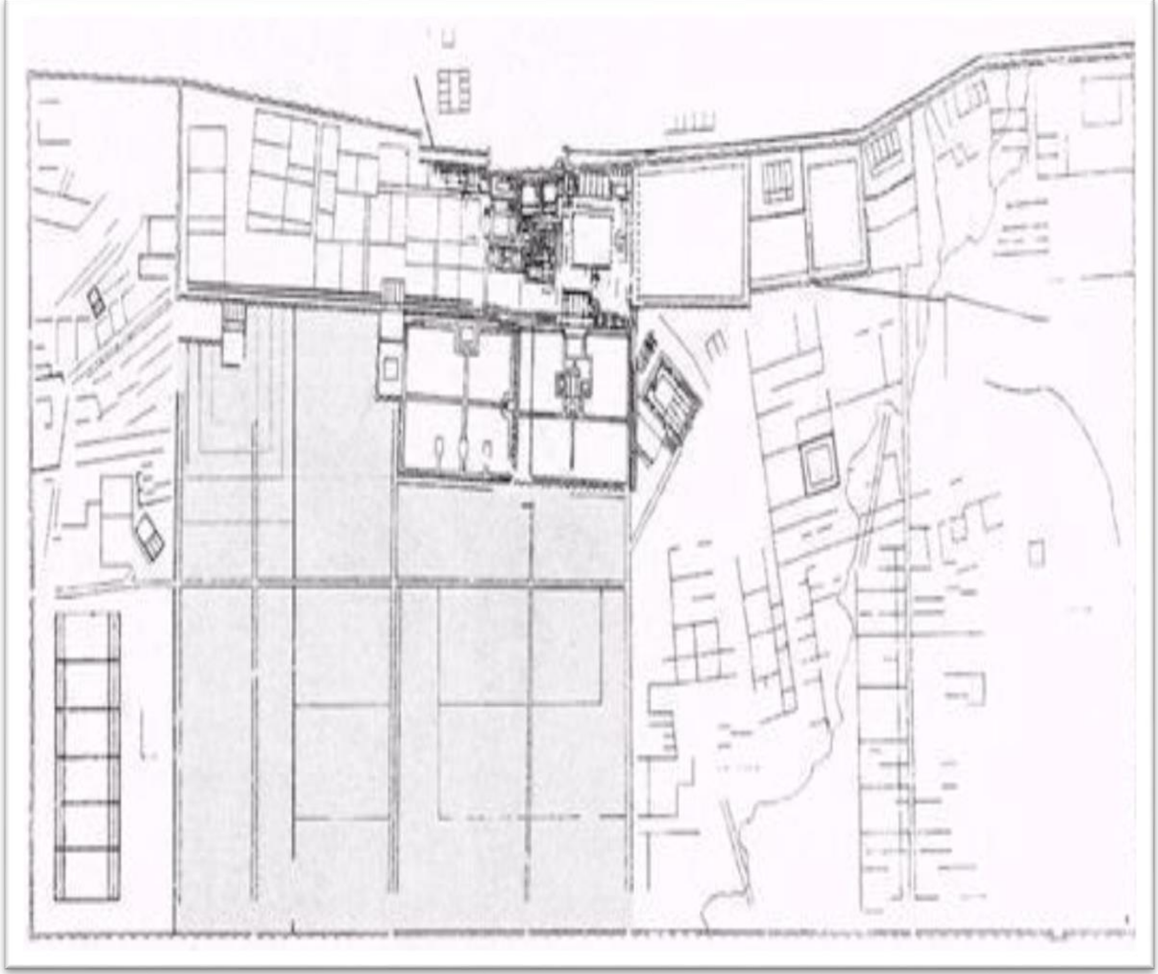
[1] http://www.nkfu.com/endulus-emevi-devleti-tarihi/
[2] https://pt.slideshare.net/profeshispanica/etapas-bsicas-en-la-historia-de-al-andalus?smtNoRedir=1

(Res:1) H.181/M.797'de Emevi Emiri el-Hakem b. Hişam Toledo'nun Saray Kalesini inşa etmiştir.[1] Walt Disney bu saraydan etkilenerek sembol yapmıştır.

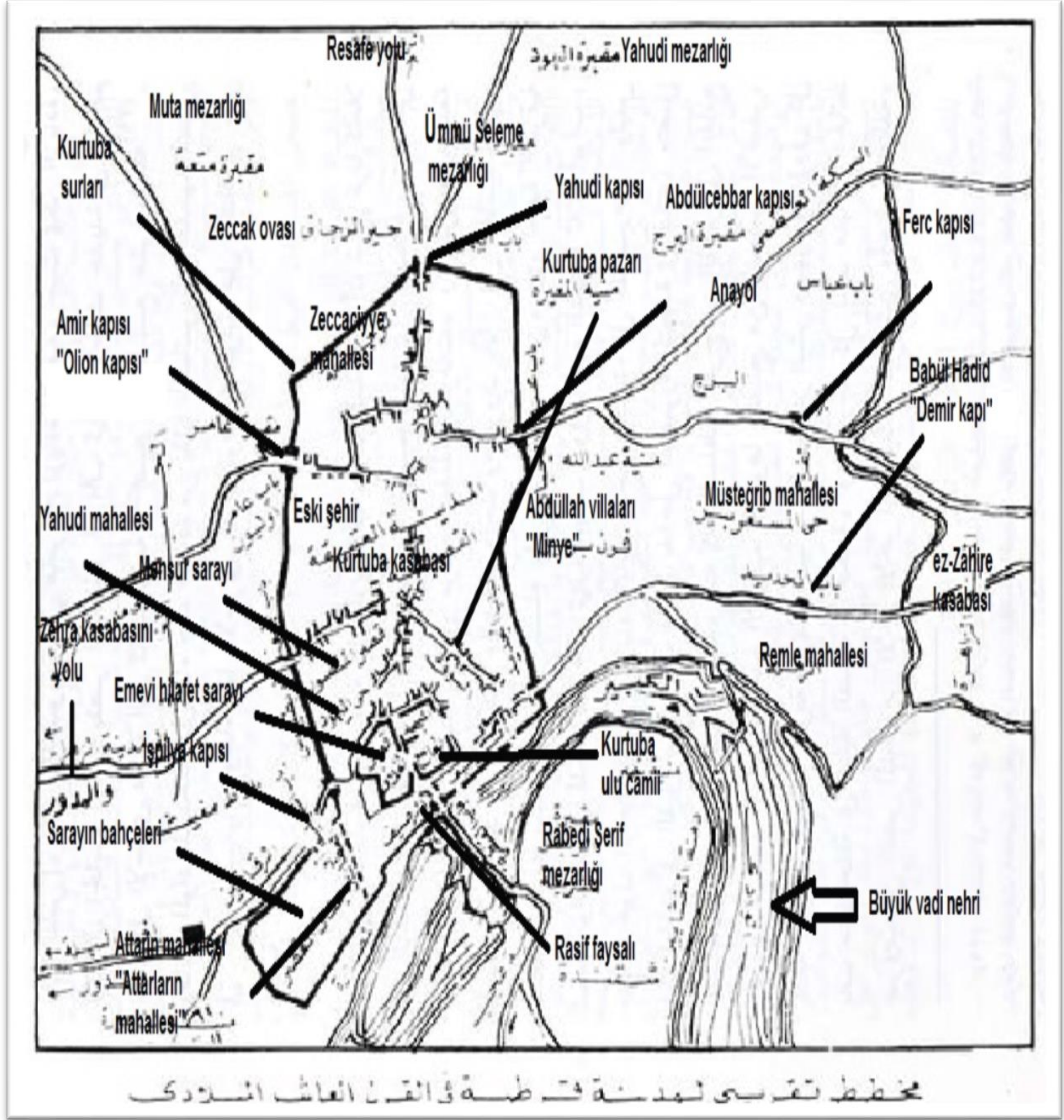
---

[1] Mehmet Abdüllah Anan, **el-Aserül-Endelüsiye el-Bakiye Fi İspanya vel Portoğal,** C:6, Kahire, 1997, s.82; http://yallabook.com/blog/show.php;

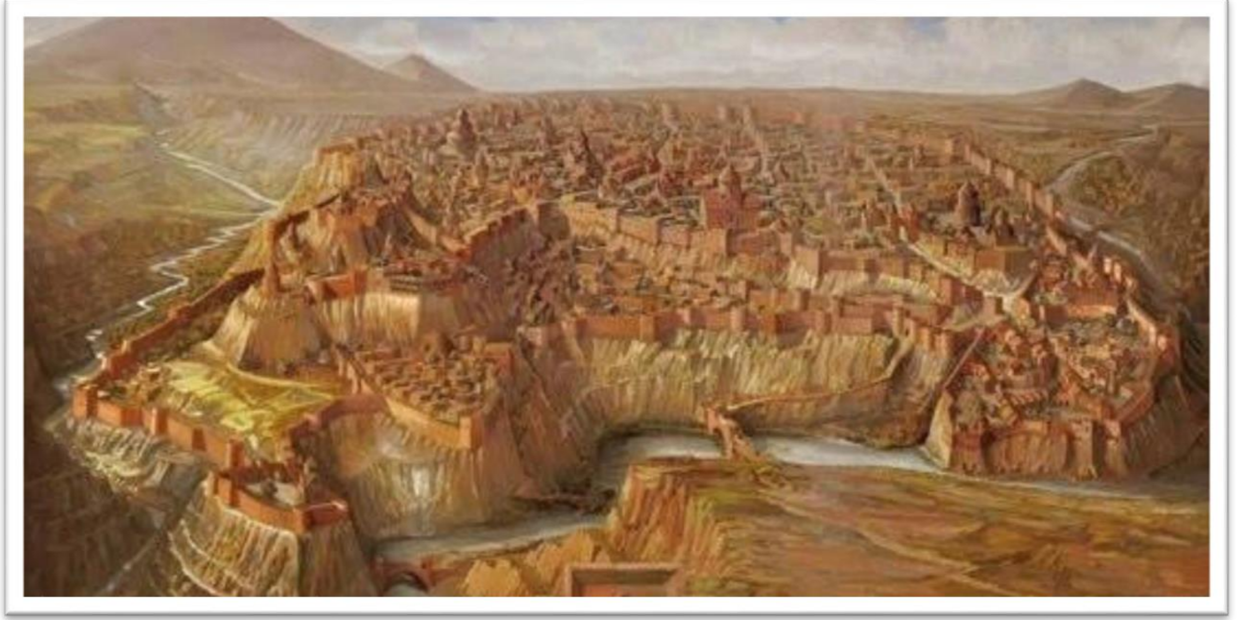
(Şek:3) Endelüs'te ez-Zehra kasabasının planı[1].

[1]http://wikimapia.org.

(Şek:4), H.4/M.10 y.y.'da İslamiyetten sonra Kurtuba şehrinin planı[1].

[1]Von Jek, a.g.e., s. 25.

(Res:2)İslamiyet döneminde Emevi Toledo şehri.[1]

(Res:2) Günümüzde Toledo şehri.[2]

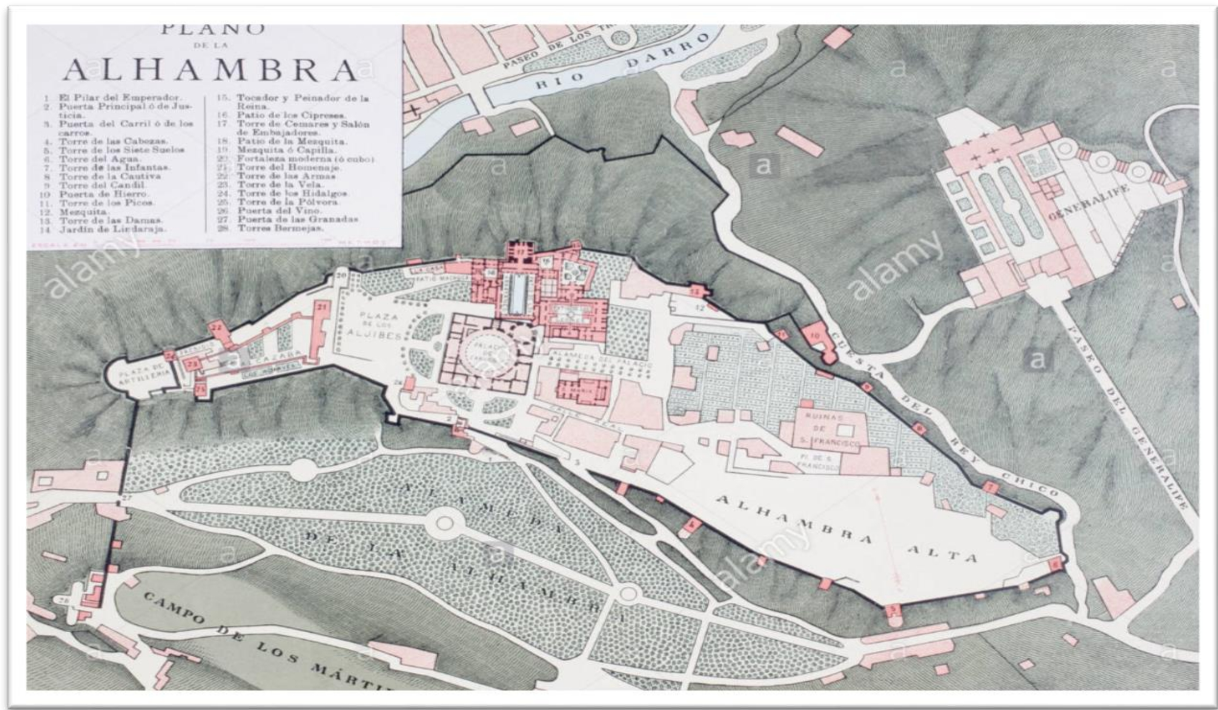
---

[1] Halit İmam, **el-Zahira Fi Mahasil Mimarül İslami Fi Ardıl Ceziretül-Endelüsiye,** s.100.

[2] www.ounousa.com/Details/17027

(Res:4) İslamiyet döneminde Emevi Emiri I.Mehmet b. Abdürrahman Madrid şehri.[1]

(Şek:5) Emevi döneminden Son Beni el-Ahmar "Nasroğulları" dönemine kadar Gırnata surları ve şehrinin planı.[2]

[1] http://www.wikiwand.com/ar/%D9%85%D8%AF%D8%B1%D9%8A%D8%AF
[2] http://www.alamy.com/stock-photo